

**COSTIN FENEȘAN, DIPLOME DE ÎNNOBILARE ȘI BLAZON DIN BANAT
(SECOLELE XVI-XVII), Editura de Vest, Timișoara, 2007, 268 p.**

Fidel crezului său profesional și apartenenței la spațiul bănățean, istoricul Costin Feneșan revine după un sfert de secol cu un nou diplomatar dedicat istoriei Banatului, menit să acopere o problematică mai puțin cunoscută, cea a înnobilărilor realizate de principii transilvăneni în favoarea unor români bănățeni, pe fundalul complex și conflictual al sfârșitului de secol XVI și al întregului secol XVII. Apetența autorului pentru restituiri documentare, augmentată de o foarte bună cunoaștere a limbii izvoarelor și a cercetării arhivistice, transpare încă din volumul *Documente medievale bănățene (1440-1653)*, apărut tot la Timișoara în anul 1981, ce s-a consolidat în timp ca un valoros instrument de lucru în cercetarea documentară bănățeană. Volumul de față aduce la lumină un număr de 72 de documente emise în intervalul cronologic de la 1589 la 1701, dintre care 59 de documente sunt diplome de înnobilare și blazon acordate unor persoane, în timp ce 13 acte se încadrează în categoria mai restrânsă a diplomelor de nobilitare a caselor unor beneficiari din Lugoj, Caransebeș și Lipova, acte ce reflectă, în opinia autorului, realitatea că, în perioada principatului ardelean autonom, înnobilarea n-a mai fost legată sau condiționată strict de stăpânirea asupra unor bunuri imobile, în speță pământuri.

Calitatea volumului este dată de logica conceperii și structurării informației, ce debutează cu un erudit studiu introductiv la o istorie a nobilimii din Banat (p. 7-50), o analiză riguroasă a materialului documentar adunat de istoric pe parcursul mai multor ani, care oferă răspunsuri pertinente la seria de întrebări ce se degajă în mod firesc din conținutul documentelor în cauză. A doua secțiune a cărții este dedicată prezentării *in extenso* a documentelor propriu-zise (p. 51-258), ce întrunește toate elementele unui clasic diplomatar, de la regeste la transcrierile integrale ale textelor, însoțite, în mod absolut necesar pentru o mai bună accesibilitate a informației, de traduceri realizate cu o deosebită acuratețe.

Ampla prefață a volumului pornește de la câteva considerații privitoare la stadiul cercetării istoriografice asupra fenomenului nobilimii române din spațiul intracarpatic

medieval (p. 7-9), mult mai activă și productivă în ultimul sfert de secol, mărturie stând în acest sens atât un mare număr de studii de analiză, de monografii, precum și reușite sinteze ale istoricilor români transilvăneni. Autorul nu poate să nu observe concentrarea deloc întâmplătoare asupra acestui segment social, multă vreme marginalizat sau chiar ignorat de istoriografia românească postbelică, mult prea ideologizată pentru a permite analize coerente și pertinente în același timp, Costin Feneșan manifestându-se tranșant și intransigent față de falsificările determinate de „insolența și neștiința agresivă a politrucilor ideologici”. În același timp, autorul remarcă inegalitatea cercetării istoriei nobilimii române intracarpatică în ceea ce privește aria ei de răspândire teritorială, precum și limitele cronologice abordate. Cazul nobilimii române din Banat îi este, din această perspectivă, apropiat și relevant. Căci, dacă cercetările efectuate până în prezent asupra originii și evoluției nobilimii române bănățene de până la ocuparea Banatului de câmpie de către otomani (1552) sunt mult mai avansate, perioada Principatului ardelean autonom a fost ignorată aproape cu desăvârșire. Or, scopul în sine al acestei lucrări este tocmai acela de a remedia acest neajuns științific, oferind istoricilor interesați materia primă absolut necesară unor cercetări viitoare, prin restituirea unui număr important de documente inedite sau foarte puțin cunoscute, rod al unei îndelungate și tenace munci arhivistice.

Aruncând o scurtă privire asupra procesului de geneză și evoluție a nobilimii române din Banatul medieval (p. 9-16), istoricul observă distincția clară între ceea ce înnobilarea a însemnat în secolele XIV-XV și noile realități survenite începând cu mijlocul secolului al XVI-lea, mai precis, ia în discuție diferența dintre „înobilarea” prin *nova donatio*, practică de regalitate maghiară în cazul elitelor românești bănățene, și înnobilarea prin diplome de înnobilare și blazon acordate de principii transilvăneni inclusiv unor români bănățeni. Diferența, după cum bine se observă, nu este doar de nuanță, ci și de substanță; căci, în timp ce în secolele XIV-XV regalitatea nu face altceva decât să consfințească prin actele de

noua danie o realitate deja existentă – aceea a cnezilor români bănățeni, stăpâni avitici ereditari asupra pământului din districtele bănățene, care vor fi astfel integrați *de iure* în structurile nobiliare ale regatului, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea principii transilvăneni se pliază mutațiilor survenite în practica heraldică din Ungaria habsburgică ca parte a acțiunii de acordare a statutului nobiliar, astfel că înnobilarea fără condiția de a stăpâni vreo proprietate imobiliară și fără dania vreunei moșii, însoțită în schimb de acordarea blazonului nobiliar, avea să ducă într-un interval destul de scurt la apariția unei categorii numerice tot mai însemnate a nobilimii mici – armaliștii (nobilii de blazon). Or, Banatul de Caransebeș și Lugoj, inclus la mijlocul secolului al XVI-lea în Principatul autonom al Transilvaniei, nu avea să constituie o excepție, încadrându-se în procesul general de evoluție a nobilimii ardeleni. Concluzia istoricului este aceea că în Banatul de deal și de munte, în secolele XVI-XVII, s-a ajuns la o situație interesantă, mărturisită de existența atât a unei „vechi” nobilimi, recunoscută prin acte oficiale de regalitatea maghiară în secolele XIV-XV, și al cărui principal atribut îl constituia patrimoniul funciar însoțit de privilegiile și obligațiile aferente, și o „nouă” nobilime de funcție (de robă), creație a principilor ardeleni, al cărei atribut era reprezentat de blazon, de vreme ce înnobilarea nu era condiționată de existența unor stăpâniri funciare și nici nu era însoțită întotdeauna de danii. Evident că situația nu era specifică Banatului; ideea care se degajă este aceea că ținutul bănățean s-a integrat, cu particularitățile sale, în realitățile social-politice ale spațiului central – sud-est european, perspectivă istorică din care trebuie, în opinia autorului, abordată orice cercetare serioasă asupra subiectului în discuție.

Analiza propriu-zisă a documentelor conținute în volumul de față pornește de la constatarea, însoțită de regret științific, potrivit căreia, în cursul vremii, cea mai mare parte a arhivelor Banatului de până la începutul secolului al XVIII-lea au fost distruse sau pierdute, fapt ce s-a reflectat negativ atât asupra cercetării în sine, cât și asupra interesului pe care istoricii l-au manifestat față de investigarea nobilimii locale din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și din prima jumătate a celui următor. Este motivul declarat pentru care istoricul Costin Feneșan a înmănușat în lucrarea de față cât mai multe documente edificatoare pentru perioada în cauză (p.17-19), cu scopul de a desluși realități până acum aproape necunoscute și de a formula

concluzii de ordin general, având în același timp convingerea că numărul actelor de acest fel trebuie să fie mult mai mare. Dintre piesele publicate, autorul a utilizat 10 documente originale, 29 de copii de epocă și 20 de extrase sau rezumate contemporane ori mai târzii. Emitenții acestora au fost, în toate cazurile, principii ardeleni, inclusiv Mihai Viteazul în perioada în care și-a extins controlul politic și asupra Transilvaniei (cu precizarea nu lipsită de interes că cel mai mare număr de diplome a fost emis de Gheorghe Rákóczy II – nu mai puțin de 24), în timp ce beneficiarii diplomelor au provenit din Lugoj, Caransebeș, Făget, Lipova, Jdioara, Mehadia și Severin, principalele așezări ale Banatului de Caransebeș și Lugoj. În ceea ce privește tipologia actelor reunite în volum, autorul a identificat 42 de diplome de înnobilare cu blazon, 10 diplome de înnobilare cu blazon și scutirea casei beneficiarului de diferite obligații, 3 diplome de înnobilare fără blazon și, în sfârșit, 4 diplome de înnobilare fără blazon dar cu scutirea casei beneficiarului de prestarea unor dări, taxe și servicii.

Operând cu acest material documentar, istoricul formulează o serie de considerente ce se degajă din conținutul lor, ce își propun să îngăduie atât sesizarea unor fenomene generale cât și a unor particularități datorate mediului local. O primă observație este aceea că în cazul majorității diplomelor prelucrate (un număr de 49) este vorba de prime înnobilări, de înnobilări „clasice”, prin care beneficiarii au fost ridicați din „starea și condiția plebee (nenobilă) în care s-au născut și au trăit”, ei fiind trecuți „în ceata și numărul adevăraților și desăvârșiților nobili” (p.19). Formulările respective diferă nesemnificativ de la un document la altul, rămânând însă constatarea că asemenea diplome sunt inexistente în perioada secolelor XIV-XV, când cnezilor români le sunt reconfirmate stăpânirile patrimoniale exclusiv prin acte de nouă danie. Doar din a doua jumătate a secolului al XV-lea apar daniile funciare, acordate însă persoanelor deja nobile la acea dată, ele constând, în multe cazuri, din stăpâniri situate în afara spațiului bănățean de deal și de munte.

În continuare, istoricul identifică persoanele care au dobândit aceste diplome (p. 20-21), în rândurile lor înscriindu-se atât beneficiari „de robă”, răsplătiți pentru meritele lor civile, cât și militari, recompensați în urma participării lor permanente la campaniile militare în care Principatul transilvănean a fost angrenat la granița sa sud-vestică. Ținem să subliniem faptul că în secolele anterioare recunoașterea

calității de nobil, realizată prin acordarea actelor de noua daniel, s-a făcut întotdeauna ca urmare a meritelor militare, beneficiarii aparținând în exclusivitate comunității de stăpâni funciari ai Banatului montan medieval. O condiție însă absolut necesară pentru ca validitatea unei diplome de blazon să fie recunoscută a fost aceea ca beneficiarii să nu fi fost iobagi ai fiscului sau ai unor nobili locali, autorul identificând aici o adevărată politică de protecție a intereselor materiale ale fiscului sau ale comunității, ce a urmărit să stăvilească un fenomen periculos ce și-a făcut loc în societatea transilvăneană – acela al înnobilării unor iobagi – drept pentru care legislația principatului ardelean a ajuns să prevadă restricții foarte severe în acest sens.

O altă problemă reliefată în lucrare este cea a condiționărilor formulate în diplomele de înnobilare și blazon, trei fiind, după câte se pare, cele mai frecvent întâlnite (p. 21-25). Astfel, pentru beneficiarii „de robă” s-au impus condiționările de natură moral-admonitoare, prezente mai ales în vremea principelui calvin Gheorghe Rákóczy I, potrivit cărora cei înzestrați cu diplome trebuiau „și de acum înainte să fie datori să aducă servicii credincioase, iar nici ei, nici toți coborâtorii lor de ambele sexe să nu se arate nerecunoscători”. În cazul militarilor înnobilați, autorul observă faptul interesant că, probabil ca urmare a permanentizării stării conflictuale cu otomanii la frontariile sudice ale Transilvaniei, principii ardeleni nu au mai socotit necesar să releve în mod deosebit continuarea meritorie a slujbelor sub arme și după obținerea diplomei de către luptătorii bănățeni din Banatul de Caransebeș și Lugoj, doar în situații ieșite din comun fiind amintite obligațiile militare specifice ale beneficiarilor (un exemplu furnizat fiind acela al înnobilării în 1645 a 55 de călăreți români, sârbi și unguri din Lugoj de către Gheorghe Rákóczy II, pe fundalul implicării Principatului transilvănean în Războiul de 30 de ani). În sfârșit, autorul face referire și la condiționările ce vizau apărarea veniturilor fiscului sau a privilegiilor comunităților urbane locale, dar și autoritatea banului Caransebeșului și Lugojului, condiționări reîntâlnite în majoritatea diplomelor analizate. Remarcăm și în acest caz o oarecare diferențiere față de actele de secol XIV-XV, ce fac întotdeauna referire la obligațiile militare ale beneficiarilor, precum și la obligațiile specifice cnezilor și nobililor români ai comunității funciare bănățene, și mai puțin la condiționările admonitorii.

Parcursul conținutului acestor diplome îl motivează în continuare pe istoric să avanseze ideea existenței unui adevărat program public, politic și moral al principilor din prima jumătate a secolului al XVII-lea, ce decurge, în viziunea domniei sale, din expunerile de motive cuprinse în special în diplomele acordate pentru merite civile beneficiarilor „de robă” (p. 25-26). Astfel, au fost apreciate și încurajate „aplecarea spre disciplina artelor liberale cele mai vrednice de cinste”, „aplecarea spre...arta scrisului, ilustrată prin scrieri și bune moravuri” sau moralitatea, principii familiare unei puteri preponderent calvine. În ceea ce privește procedura de înnobilare, s-a constatat că, în unele cazuri, a fost vorba de inițiativa directă a principilor, atunci când faptele viitorului beneficiar le erau nemijlocit cunoscute, în alte cazuri cauza candidatului a fost susținută pe lângă principii de unul sau mai mulți consilieri ai acestuia. Cu precizarea că pentru Banatul de Caransebeș și Lugoj au existat cazuri în care banii supremi au fost cei care au pledat pe lângă principe în favoarea unor persoane pe care le cunoșteau cel mai bine. Cât despre procedura de validare efectivă a diplomelor de înnobilare și blazon (p. 26-27), definitivată în *Approbatae Constitutiones* (1653), aceasta prevedea faptul că beneficiarul avea posibilitatea facultativă de a-și face publică diploma în fața Dietei țării, în schimb era obligat să o prezinte scaunului de judecată din locul său de domiciliu permanent în cel mult un an de la data obținerii, altfel actul urma să-și piardă valabilitatea. Pentru cazul Banatului de Caransebeș și Lugoj diplomele erau prezentate public fie banului suprem sau unuia dintre vicebani, fie scaunului de judecată al comitatului Severin, fiind apoi aduse la cunoștința banului suprem.

O primă concluzie desprinsă din materialul analizat îl determină pe autor să formuleze câteva întrebări ce s-au impus din conținutul actelor în cauză (p. 27-29). În primul rând, Costin Feneșan observă numărul mult mai mare de acte acordate în favoarea lugojenilor (28) în comparație cu beneficiarii din Caransebeș (21), în situația în care acesta din urmă era sediul banului suprem și al scaunului de judecată al comitatului Severin. Un posibil răspuns ține, în opinia domniei sale, de importanța militară sporită a Lugojului în acea vreme în apărarea antiotomană din zonă, dar și de faptul că în Caransebeș exista încă din secolele anterioare un mare număr de nobili căci, în timp, fiecare familie nobilă română bănățeană a ajuns să dețină proprietăți în acest centru al Banatului de

deal și de munte. O a doua întrebare a fost generată de realitatea că cel mai mare număr de diplome a fost emis de principii Gheorghe Rákóczy I și Gheorghe Rákóczy II (38), părerea istoricului fiind aceea că, în condițiile implicării Transilvaniei în Războiul de 30 de ani, a expedițiilor din Moldova și Țara Românească și a conflictului cu Polonia, cei doi principii au simțit nevoia de a-și asigura la frontiera sensibilă dinspre sud-vest a țării un număr cât mai mare de elemente pe a căror credință și implicare determinată să poată conta. În al treilea rând, a atras atenția și numărul mare de condiționări cuprinse în diplomele de înnobilitare emise după anul 1645, autorul atribuind acest fapt nevoii puterii princiare de a proteja veniturile locale ale fîscului, dar și de a întări autoritatea banului suprem, în condițiile în care resursele și capacitatea de apărare a ținutului, expus în mod constant presiunii otomane, erau insuficiente.

Interesantă și sugestivă ni s-a părut emiterea unor asemenea diplome și după dramaticul an 1658 când (p. 29-34), în urma „târguicelii” de la Ineu, Banatul de Caransebeș și Lugoj a fost cedat de banul suprem Acașiu Baresay otomanilor, cu toate consecințele de rigoare pentru elitele sale locale, care se văd puse în fața unei alternative dureroase: fie părăsirea ținutului natal și refugierea în comitatele transilvănene, unde unii dintre nobili ajunseseră să aibă mici posesiuni, fie rămânerea pe loc, ceea ce ar fi atras după sine pierderea beneficiilor statutului lor social și material, nerecunoscut de noua putere. Opțiunea majorității nobililor bănățeni s-a îndreptat către prima variantă, ei stabilindu-se mai ales în comitatele Hunedoara și Alba de Jos. Deceniile ce au urmat au fost pline de frustrări, deși puterea princiară a încercat să atenueze impactul acestei tranziții dureroase, recunoscând, de pildă, în 1659, două din cele mai importante documente pentru statutul nobilimii severinene – diploma regală privilegială acordată de Ladislau V în 1457 celor opt districte privilegiate bănățene și diploma de blazon acordată Lugojului în 1551 de regina Isabella – sau continuând să le răsplătească serviciile credincioase prin diplome și blazoane, însoțite uneori și de acordarea unor sesii pustii. Speranțele trezite de eliberarea Caransebeșului și Lugojului de către Habsburgi în anul 1688 s-au lovit rapid de intransigența imperialilor, care au refuzat să le recunoască proprietatea deplină asupra bunurilor imobile deținute până în 1658, iar după revenirea Banatului în stăpânirea Porții în 1699, cei care s-au întors au părăsit, de data aceasta pentru totdeauna ținutul natal, cei mai

mulți decăzând din punct de vedere social, alții, puțini, fiind asimilați familiilor nobiliare maghiare din Principatul Transilvaniei.

Argumentația istorică pe marginea acestor diplome l-a determinat pe autor să încerce în continuare un interesant și sugestiv *cursus honorum* al beneficiarilor actelor de înnobilitare (p. 34-41), înainte și după ridicarea lor în ierarhia socială, întreprindere grevată însă de inconsistența informației documentare. Necesitatea unei asemenea incursiuni s-a impus, în opinia istoricului, deoarece în acest mod pot fi înțelese mai bine „atât împrejurările înnobilitării cât și eventualele efecte practice ale actului de munificență princiară”. Trebuie admis însă că o asemenea încercare este determinată în esență atât de „ce” și „cât” s-a consemnat documentar în acea vreme, cât și de ceea ce s-a păstrat în timp și a putut fi detectat în fondurile arhivistice. În consecință, reconstituirea traiectoriilor unor cariere a variat de la câțiva ani la două-trei decenii, suficient însă pentru a da greutate studiului de față.

Analiza materialul documentar prezentat în volumul de față se încheie cu o pertinentă interpretare a heraldicii blazoanelor puse în circuitul științific de istoricul Costin Feneșan, blazoane despre care se constată că s-au încadrat fără nicio stridență în practica din principatul ardelean de la finele secolului al XVI-lea și din prima jumătate a secolului al XVII-lea, „cu certe influențe central-europene pe filieră habsburgică, grefate pe fondul local aflat încă sub semnul Renașterii târzii” (p. 41-46). Printre trăsăturile generale remarcate în cazul majorității acestor blazoane istoricul identifică, în primul rând, emailul scuturilor militare drepte, care este albastrul/azuriul plin, simbol al nobleței și credinței. Apoi, se constată absența figurilor heraldice, în schimb mobilele heraldice (naturale, artificiale sau himerice) au fost depistate într-o varietate destul de mare. În ceea ce privește ornamentele exterioare ale scutului, în toate cazurile prezentate acesta este timbrat de o diademă regală și de un coif militar; cât despre așa-numitele ornamente ereditare, s-a observat că la blazoanele acordate bănățenilor înnobilați se întâlnesc doar lambrechinii și, în mult mai puține cazuri, cimere. Utilitatea restituirii unor asemenea diplome rezidă și din modalitatea ca, prin interdisciplinaritate, să se poată răspunde la întrebări ce își așteaptă de multă vreme răspunsul. Interesantă în acest sens este posibila identificare a unui personaj îngropat în cimitirul bisericii medievale din Caransebeș, în mormântul 4 din caseta A; prin

compararea blazonului de pe un inel sigilar de argint, însoțit de gravarea literelor K.M. cu blazonul obținut în 8 martie 1655 de un anume *Martinus Karasztó* (Martin Cărăstău) istoricul îndrăznește să avanseze ipoteza potrivit căreia posesorul inelului și beneficiarul diplomei de înnobilitare sunt una și aceeași persoană.

Cea de-a doua secțiune a volumului este dedicată diplomatarului (p. 51-258), întocmit cu o deosebită acuritate științifică și respect pentru detaliu, ceea ce face din această lucrare un instrument de lucru indispensabil pentru cercetarea istoriografică bănățeană, în special, și românească, în general. Diplomele, prezentate atât în transcriere cât și traduse, au rezultat din căutări tenace în mai multe arhive de stat și particulare, dintre care cel mai mare număr a fost descoperit în *Arhiva Națională Maghiară Budapesta*, pe lângă aceasta fiind cercetate și *Hofkammerarchiv Viena*, *Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale București*, precum și *Arhivele Naționale Cluj-Napoca*, *Târgu Mureș*, *Timișoara* și *Ploiești*. Fiecare document este însoțit de toate datele necesare identificării și analizării sale, de la datare și loc de emitere, la registul întocmit de autor, apoi la locul de proveniență actual al diplomei (arhive de stat sau particulare), însoțit de descrierea materialului și a sigiliilor pentru actele originale, precum și, atunci când este cazul, semnalarea altor regeste și ediții ce au precedat apariția acestui volumul, evident atunci când este vorba de cele câteva documente editate.

Rezultat al unei laborioase cariere istorice și arhivistice, lucrarea istoricului Costin Feneșan se impune în peisajul istoriografiei românești datorită complexității și interdisciplinarității elementelor care au dus la alcătuirea ei. Autorul operează dezinvolt cunoștințe istorice, paleografice, lingvistice, heraldice, genealogice sau arhivistice, dovedind încă odată, dacă mai era necesar, stăpânirea unei metode de lucru de o acuratețe științifică remarcabilă. Este motivul pentru care, în opinia noastră, lucrarea poate fi considerată, fără nici un echivoc, drept un instrument de lucru absolut indispensabil cercetătorului aplecat spre studiul aspectelor sociale, politice, militare, de cultură și mentalitate ale unei perioade mult mai puțin cunoscute ale istoriei Banatului, al cărui fidel fiu și istoric Costin Feneșan s-a dovedit a fi în întreaga sa carieră. Mai apreciem, în egală măsură, și limbajul elevat precum și logica riguroasă a argumentației expuse în prolegomene, ceea ce face lucrarea accesibilă unui public interesat mult mai larg, fără a-și pierde însă din calitatea unei lucrări eminentemente științifice.

Ligia Boldea
Muzeul Banatului Montan, B-dul
Republicii, nr.10, Reșița,
e-mail: ligiaboldea@yahoo.com